

החרם על רי"מ פינס בירושלים וקשריו עם גיסו רבי דוד פרידמן

הקדמה
קונטרס 'עמק ברכה'
מכתבי 'לוחות העדות'
עמדתו של הר"ד פרידמן בפרשה
סוף דבר
נספחים

הקדמה

בשנים תר"מ-תרמ"ב הוטלו בירושלים שני חרמות כנגד ר' יחיאל מיכל פינס, תלמיד חכם ועסקן ציבורי שהגיע לעיר כמה שנים לפני כן כנציג חברת 'מזכרת משה מונטיפיורי' שעסקה בסיוע לישוב היהודי בארץ. פרשה זו היתה המאבק המשמעותי הראשון של קהילת קנאי היישוב הישן' האשכנזי בירושלים, שנים בודדות לאחר עליית המהרי"ל דיסקין מבריסק ארצה והתגבשות חוג מקורביו, ונודעת לו משמעות רחבה לגבי המשך היחסים בתוך החברה היהודית בירושלים.

שלושה קווים אפיינו את פעילותם של קנאי ירושלים מאותה תקופה ואילך: הראשון - היותם קבוצת מיעוט בתוך כלל תושבי העיר, אשכנזים וספרדים; השני - היותם זוכים לתמיכה וגיבוי מצד אישיות תורנית מן השורה הראשונה; והשלישי - היות פעולותיהם מנוגדות לדעתם ועמדתם של רוב חכמי ורבני העיר. פרשת החרם כנגד רי"מ פינס היא האירוע הראשון בו הצטרפו יחד שלושת המאפיינים הללו, ומכאן חשיבותה להבנת התפתחותה, התנהלותה ומשקלה של קהילת קנאי ירושלים. פועלם של הללו יבוא לידי ביטוי פעמים רבות בשנים הבאות: כך כעבור שנים ספורות בהיבטים מסויימים של פולמוס השמיטה, בהמשך - במלחמתם המפורסמת כנגד הראי"ה קוק בשלהי ימי רבי יוסף חיים זוננפלד, ולבסוף בהיווצרותה של 'העדה החרדית' במתכונתה המוכרת כיום. מאוחר יותר יקומו מתוך עדה זו כמה כותבי היסטוריה, או שמא: משכתבי היסטוריה, שבמפעל ספרותי מרשים יהפכו את קורות קנאי ירושלים לתולדותיהם הרשמיות והבלעדיות של כלל יהודי ירושלים החרדים לדבר ה', תוך טאטוא קפדני של כל זכר לריבוי עמדות, השקפות מגוונות ומחלוקות פנימיות.

מי שידיעותיו ההיסטוריות מבוססות על ספרים כדוגמת 'מרא דארעא ישראל'

של ר' מנחם מנדל גרליץ, עלול איפוא להרגיש שלא בנח למקרא מאמרנו. לספר זה ודומיו ישנה השפעה רבה על התודעה ההיסטורית השלטת כיום בחוגים הרואים עצמם כממשיכי דרכם של רבני ירושלים דאז, ואשר מרגישים מחוייבות לדרכם של קנאי ירושלים מבלי דעת עד כמה חריפה היתה הביקורת נגד דרך זאת מכיוונם של גדולי תורה – שאף כלפי דרכם הם מרגישים מחוייבות; פרשת החרם על רי"מ פינס היא דוגמה אולטימטיבית לניגוד זה שבין התודעה הנפוצה לאמת ההיסטורית.¹

את דרך טיפולו של רמ"מ גרליץ בפרשה, ובחומרים היסטוריוניים בכלל, נמחיש בדוגמה אופיינית. לאחר הטלת החרם על בית מדרשו של רי"מ פינס (ראה להלן), פנה הרב אלכסנדר זיסקינד שחור מירושלים – שהכיר את רי"מ פינס והתיידד עמו בהיותם ברוז'יניו² – לדודו הנצי"ב מוולוז'ין, וביקשו להתערב לטובת הנרדף (לריב ריבו³); הנצי"ב השיב לו תשובה ארוכה, מורכבת ושקולה³; מחד הוא מסרב לקבל פקפוקים על החלטותיו וצעדיו של המהרי"ל דיסקין, אותו הוא מרבה לשבח: "לא יצויר לי באיזה דברים יבוא איש להוכיח את הגאון וצדיק ר"י ליב שליט"א. וכי נדרש איש כמוהו להראות לו כמה שנאוי מחלוקת וכמה יש לחוש לחה"ש וכדומה? ובלי תפונה כי שקל בפלס חשבונו של עולם, הפסד מחלוקת נגד שכרה" – ומאידך הוא מדבר גם בשבחו של רי"מ פינס, ודוחה את ההאשמות על רקע אישי שהועלו כנגדו. עם זאת הוא מאריך למתוח ביקורת על התנהלותו של רי"מ פינס בירושלים, וקובע שעליו להוציא משם את המוסד שהקים – אך גם מלמד עליו זכות.

בסך הכל מהווה מכתבו של הנצי"ב הבעת תמיכה בעמדתו של המהרי"ל דיסקין (אך לא בחרם עצמו). אולם נראה שלדעת רמ"מ גרליץ כיבד הנצי"ב יותר מדי את רי"מ פינס, ולפיכך צינזר הלה בשיטתיות את כל ביטויי הכבוד שהצמיד הנצי"ב לרי"מ פינס: כך, במשפט "באשר העירני לריב ריבו של החכם ושלם מוהרמ"פ שי",

- 1 רמ"מ גרליץ עסק בפרשת החרם לראשונה ב'מרא דארעא ישראל' חלק א וירושלים תשכ"ט) עמ' רסה-רסט, ושוב בשינויים מעטים בחלק ב (ירושלים תשס"ג) עמ' קכב-קכו; הוא התבסס רבות על ספרו של חותנו ר' יוסף שיינברגר, 'עמוד אש' (ירושלים תשי"ד) עמ' קיד-קיא, ואחריהם נמשך ר' שלמה זלמן זוננפלד בספרו 'האיש על החומה' (ירושלים תשל"ה) עמ' 189-201, שהוסיף גם כמה פרטים וקביעות משלו. רמ"מ גרליץ (כחותנו לפניו) סמך את ידיו על תיאור רימ"פ עצמו את אירועי החרם, בהעתיקו פסקאות שלמות מתוך מכתבו 'שמעו הרים ריבי' (ראה 'מרא דארעא ישראל' ח"ב עמ' קכב) תוך שינוי והשמטת מה שאינו נוח לו (צילום המקור נדפס בספרו של בנימין קלוגר 'מן המקור' חלק ה [ירושלים תשמ"ז] עמ' 18-17; נוסח כתב היד המקורי, הארוך יותר מזה שהתפרסם בפועל, נדפס ע"י אלתר דרויאנוב ב'כתבים לתולדות חיבת ציון' כרך ג [ת"א תרצ"ב] טור 382-366), ואכמ"ל.
- 2 ראה: אליעזר רפאל מלאכי, "משפחת ברלין והישוב", תלפיות שנה ה' גליון ג-ד [ניו יורק, טבת תשי"ב] עמ' 399. נוסף כאן פרט חשוב ובלתי ידוע: ממכתבו של הרמ"ג יפה לרימ"פ בכ"א אייר תרמ"ב (שיודפס במאמר אחר, ראה להלן הערה 23), עולה שרימ"פ מינה את הרא"ז שחור למגיד שיעור בבית מדרשו – הוא בית המדרש שהוחרם על ידי הקנאים;
- 3 מכתב מי"ד ניסן תרמ"ב, נדפס לראשונה ב'כתבים לתולדות חיבת צ' שם טור 386-382; העורך מעיר בראש המכתב שכנראה מדובר בטייטה או בהעתק, שכן המכתב חסר חתימה.

הפך שמו ל"החכם מיכל פינס". המשפט "לא הכרתי מעולם את האדם המעלה ר' מיכל פינס נ"י", שוכתב ל"האדם מיכל פינס". המשפט "השכילו לבחור באדם המעלה רמ"פ נ"י", שוכתב ל"באיש מיכל פינס". המשפט "אבל מע"כ החכם פינס שי", שוכתב ל"החכם פינס" – וכן הלאה.⁴ תמצית ממפעלם של רמ"מ גרליץ וחבריו תיחשף מאליה במאמר זה, העוסק בפרשת החרם על רי"מ פינס, וליתר דיוק: ביחסם של רבני ירושלים ורבני הגולה כלפיו לאור הפרשה, כנקודת מבחן היסטוריוגרפית.

קונטרס 'עמק ברכה'

פרשת החרם בכללה נסקרה בעבר במספר במות⁵, ואנו נתמקד בעיקר בעובדות ובגילויים הנוגעים לעמדתם של הרבנים השונים שהיו מעורבים בה – ובפרט אמורים הדברים כלפי גיסו של רי"מ פינס, הלא הוא רבי דוד פרידמן מקרלין, בעל 'יד דוד' ו'שאלת דוד'.

בחודש אב תר"מ הוטל לראשונה חרם כנגד רי"מ פינס על ידי כמה מבני חוגו של המהרי"ל דיסקין, וזאת בשל מעורבותו של רימ"פ בהפעלת בית היתומים של ד"ר וילהלם הרצברג, בו לימדו שפות זרות – דבר שנאסר על ידי רבני ירושלים כעשרים שנה קודם לכן. שנה וחצי לאחר מכן, בטבת תרמ"ב, הוטל חרם נוסף, הפעם במעורבות המהרי"ל דיסקין עצמו, לאחר שרי"מ פינס ייסד בשכונתו בית מדרש לצעירים, שבחלקו הראשון של היום למדו מלאכה ואומנות ובחלקו השני למדו תורה; מוסד זה, לדעת המהרי"ל ד ומקורביו, היה עלול להפוך למוקד של כפירה ו'השכלה'.

4 מצויות עמי דוגמאות רבות מסוג זה, ומקוצר המצע אציין אחת משמעותית: ב'מרא דארעא ישראל' (ח"א עמ' רנח-רנט, ח"ב עמ' קיד-קטו) נדפס מכתבו של הרי"ח זוננפלד לרב חיים הירשנזון, עורך הירחון 'המסדרונה', מסוף תרמ"ו, בו יצא בחרפות כנגד "האפיקורס פינעס", בגלל דברים שנכתבו בעילום-שם בגליון הקודם של הירחון, וכותבם זוהה על ידו כרימ"פ. רמ"מ גרליץ יודע לציין שהמכתב נדפס בהשמטות ב'המסדרונה' (שנה א חוברת ח, ירושלים תרמ"ז, דף רמ). ממילא ברור שהוא ידע שבאותו גליון נדפסה גם תגובה מאת הר"ח הירשנזון, שהבהיר שמי שכתב את הדברים שבגליון הקודם איננו רימ"פ ("אשר לא ידע כלל מהמאמר הזה"), אלא הוא עצמו! אם כן, כשרמ"מ גרליץ כותב: "גם מיכל פינס, אם כי בעלום שם, כבר במחברתו השביעית [=של 'המסדרונה'] זכה לביקורתו של רבנו על מאמרו ומחקרו בשורש המלה 'אפיקורס'..." ("מרא דארעא ישראל" שם), הריהו מטעה את קוראיו במזיד.

5 כדוגמת מאמרה של גאולה בת יהודה, "ר' יחיאל מיכל פינס", בתוך 'נוטרי מורשת' (ירושלים תשכ"ח) עמ' ריא-ריט; יצוין שתיאורה מוטה לעיתים, וזוקק התייחסות ביקורתית. מאוזן יותר מאמרו של הרב יעקב פילבר, "החינוך במשנת הרב", בתוך 'מתתיה - ספר העשור לשיבת בני עקיבא בנתניה' (הרצליה תשל"א) עמ' 176-186 - הגם שתיאורו כללי בהרבה. ראו גם במאמרו של א"ר מלאכי, "אגרות רי"מ פינס לרי"מ סאלומאן", 'תלפיות' שנה ו חוברת ג-ד [נ"י, אייר תשט"ו] עמ' 753-757 (אחד משלל מאמרים שכתב חוקר וביבליוגרף פורה זה על תולדות רימ"פ).

בעקבות החרם הראשון, בסוף תר"מ, יצא הר"ד פרידמן מקרלין להגנת גיסו, וחיבר קונטרס בשם 'עמק ברכה', המכיל בירור הלכתי מקיף בעניין חרמות, גזירות ותקנות הקהל, אשר בו השיג באריכות על טענותיהם האפשריות של המחרימים, ואותו סיים בחודש אב תרמ"א (דף ט"ו ע"א). החרם הראשון נגע כאמור בשאלת לימוד שפות בירושלים, ואכן הר"ד פרידמן התייחס לכך במפורש, וקבע שהאיסור שהוטל על כך נטול תוקף (דף יד ע"א). לאחר ששלח הר"ד פרידמן את כתב היד של 'עמק ברכה' לגיסו, הכין אותו הלה להדפסה בצירוף 'קרני ראם' (תשובה בענייני חרם משו"ת רבי אליהו מזרחי), וכבר כתב על השער את התאריך תרמ"א ("שנת 'לא יקום חרם ונידוי במחניך' לפ"ק"); אולם סיום ההדפסה התעכב מספר חודשים, ובטבת תרמ"ב אירע החרם השני, המוזכר בסוף "הערות המביא לבית הדפוס" בעמוד האחרון של הקונטרס. עיכוב ההדפסה איפשר לר"ד פרידמן לכתוב מכתב נוסף, בו התייחס במפורש לחרם השני שנקשר כאמור בבית המדרש שייסד גיסו, וקבע שהמחרימים טועים בדבר משנה ואין כל תוקף לאיסור שהוטל על בית המדרש ("תשובת המחבר", דף טו ע"ב).

מדוע התעכבה הדפסתו הסופית של הקונטרס בכחצי שנה? ניתן לעמוד על כך לאור העובדה שהערות הרד"פ על התשובה 'קרני ראם' שבקונטרס נכתבו במקורן בצד הגליון⁶; מכאן, שלאחר שרימ"פ הכין את כתב היד של 'עמק ברכה' להדפסה יחד עם תשובת 'קרני ראם' - הוא שלח את שניהם אל גיסו⁷, והישהה בינתיים את גמר ההדפסה. לאחר כמה חודשים קיבל אותם ממנו בחזרה בצירוף הערות על תשובת 'קרני ראם' וכן תוספות רבות על 'עמק ברכה'⁸, אותן הכניס לגירסה הסופית של הקונטרס. לגירסה זאת הוסיף רי"מ פינס גם כמה תכנים משלו: הערות על 'קרני ראם' (שנדפסו בעמוד האחרון), הערות והגהות לאורך דברי גיסו ב'עמק ברכה', ובעיקר - מאמר מקיף בנושא החרם ביהדות, שנדפס כמבוא לקונטרס⁹.

- 6 שהרי בתחילת רוב ההערות רשום "נ"ב", "נכתב בצדו", וכדומה, ובהערה השניה אף נכתב "עייני במה שרשמתי למעלה" - כלומר על הגליון.
- 7 לגבי 'קרני ראם' הדבר מפורש בראש הערות הרד"פ: "אמר המחבר: זה לי ראשונה בימי חיי שזכיתי לראות קונטרס 'קרני ראם', אחר שנדפס על ידי המסדר, ואמרתיו אעיר עליו דברים מועטים". ולגבי 'עמק ברכה' עי' בהערה הבאה.
- 8 תוספות אלה נדפסו לאורך הקונטרס, בכותרת "הגהות המחבר" - ומוכיחות שרימ"פ אכן שלח לו עותק של 'עמק ברכה' לפני ההדפסה הסופית, וקיבלו בחזרה עם הערותיו. יש להבחין גם שרבות מ"השגות המסדר" מופיעות בתוך "הגהות המחבר", כלומר שרימ"פ כתב את הערותיו רק לאחר שהחזיר לו גיסו את עותק הקונטרס הראשוני.
- 9 המבוא נדפס בעילום שם, אך את זהות מחברו למד דרויאנוב ממידע שרשם אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר) על אחד מעותקי הקונטרס (כתבים לתולדות חיבת ציון' כרך ג טור 367), וגם גאולה בת יהודה במאמרה (לעיל, הערה 5) עמ' ריד נזקקה לרישום זה כדי לקבוע מיהו מחבר המבוא. שניהם החמיצו את עדותו של רימ"פ עצמו במכתב לרש"י פין (נדפס ב'כתבים לתולדות חיבת ציון' כרך א [אודסה תרע"ט] מכתב מס' 37): "אקוה כי כבר קרא מעלתו את הספר 'עמק ברכה', והמבוא הנספח אליו אשר מעטי יצא. בבקשה

בשנת תשס"ו נתפרסמו בקובץ 'בית אהרן וישראל'¹⁰ "השגות הגאון רבי דוד פרידמן מקרלין על מבוא הקונטרס 'עמק ברכה'", שנדפסו מכתב-יד על ידי הרב בצלאל דבליצקי. הסיבה שהר"ב דבליצקי מצא לנכון להדפיס את הערותיו של הר"ד פרידמן, והעניין שהוא מצא בהן, אינם רק מפני שמדובר בדברי תורתו של אחד מגדולי ישראל, אלא גם - ושמה בעיקר - מפני שלדעתו ניתן ללמוד מן ההערות הללו על יחסו של הר"ד פרידמן לאדם שחיבר את המבוא - הלא הוא גיסו, רי"מ פינס¹¹.

עד עתה הביקורת העיקרית - וליתר דיוק: היחידה - הידועה לנו של הר"ד פרידמן על השקפותיו של גיסו, נמצאה במכתב מט"ו שבט תרנ"ד, העוסק בענייני השמיטה הקרובה, שבסופו ביטא את מורת רוחו מדברים שכתב גיסו על תקנות חז"ל: "אשר תחשוב לחז"ל לחכמי המדינה, אשר תקנותיהם וגזירותיהם שמו על דעת עצמן, ומצאת אשר טעו בזה (רח"ל)...", וסיים: "וצר לי מאד לראות איך מים הרעים ששתיית בימי נעורך בספרי החיצונים הרבים אשר קראת, באו בקרבך למרוות פתנים"¹². זאת בתרנ"ד כאמור, תריסר שנים לאחר פרשת החרם; אך מההערות למבוא 'עמק ברכה' מבקש הר"ב דבליצקי לקבוע שלא רק "כעבור שנים עמד הגרד"פ על טיבו של גיסו", אלא "יחסו האישי של הגרד"פ לפינס גם בזמן צאת

מכתר"ה להגיד לי דעתו עליו". מקור זה אותר על ידי יוסף קלויזנר (היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ו, ירושלים תשי"ט, עמ' 86), ואחריו הרב בצלאל דבליצקי (ראה להלן), אך גם מעיניהם נשמט שכבר בתרע"ב פורסמה זהות מחבר המבוא על ידי ר' שמואל נח גוטליב, מזכירו של הרד"פ, שפָּעֵרְךְ שכתב על רד"פ בספרו 'אהלי שם' (פינסק תרע"ב, עמ' 179) הזכיר את קונטרס 'עמק ברכה', וציין שנלווה אליו "מבוא גדול ערוך בטוב טעם ודעת מאת גיסו הרה"ג החכם הכולל הר' יחיאל מיכל פינס שליט"א" (אגב, במכתב ששלח רשנ"ג לרימ"פ בט"ו כסלו תרע"א, הוא פִּיקֶשׁוּ לשלוח אליו חומר ביוגרפי אודות הרד"פ, עבור הערך שיוקדש לו ב'אהלי שם'! ראה הארכיון הציוני המרכזי [להלן: אצ"מ] תיק מס' A109/117 - וכן במכתב נוסף שם, מא' טבת תרע"א).

- 10 שנה כא גליון ב [ירושלים, כסליו-טבת תשס"ו], עמ' כ-כח.
- 11 ולפיכך הוא טרח להדגיש את כל המשפטים היכולים - לדעתו - ללמד על יחס שלילי, כגון "והכותב כתב ללא עיון בש"ס ופוסקים" (סוף ההערה על דף 45ב), "והכותב לא הבחין בכל זה" (סוף ההערה על דף 47א), "בזה ג"כ שגה הכותב" (תחילת ההערה על דף 47ב), וכך הלאה.
- 12 'סיני' כרך נח [ירושלים תשכ"ו] עמ' קמח. הרקע לדבריו מתברר מרשימותיו האוטוביוגרפיות של רימ"פ, בהן סיפר שבהיותו כבן תשע התגלגלו לידי ספרי 'השכלה' וספרות יפה, והוא קרא בהם בסתר (כתבי יחיאל מיכל פינס' כרך ב ספר א [ת"א תרצ"ט] עמ' 10). כיצד ידע על כך הרד"פ? רימ"פ מספר שבהיותו כבן 12 באו שליחים של גבירים שהתעניינו בו כחתן, ואחד הבודקים היה "איש צעיר לימים, פחות מבן שלשים, בעל מצח גבוה וחושב, משוטט בתוך החדר אנה ואנה בידיים מקופלות לאחוריו ונוהם איזו נגינה נוגה - הוא העילוי המפורסם ר' דוידל קאמניצר... היום הרב הגאון המצוי, סבא דרבנן שבכל הגולה, מוה' דוד פרידמן שליט"א..." (שם עמ' 12). בשנים הבאות ישב רימ"פ בבית חותנו במוהילוב, שם ישב גם הרד"פ, וכך הועמקה ההיכרות ביניהם; מסתבר שבאותה תקופה התוודע הלה לעניין הספרים החיצוניים.

הקונטרס 'עמק ברכה', היה יחס של חוסר הערכה ואף ביקורתי ומזלזל". זאת מפני ש"כפי שיראה המעיין, מצטיינות הגהות אלו בחריפותן ובתקיפותן, ומלבד החידושים הרבים אשר אצורים בהם, יש בהם בכדי ללמד הרבה על מדת הערכתו של הגרד"פ לגיסו הלז".

לאמיתו של דבר, המעיין מוצא שכל ההגהות כתובות בלישנא שגרתית דרבנן; אמנם תקיפה למדי, אך לא באופן החורג מן המצוי לרוב בכתבי השגות והערות של גדולי הדורות. רק משפט אחד מופנה לגופו של כותב, בסופה של ההערה הראשונה: "בחנם הרבה דברים, שהרי בע"כ מודה... והכותב ברוב דברים לא חדל מפשע"; אולם בחינת ההקשר הרחב של הדברים מעלה כמעט בהכרח את המסקנה שגם קביעה זו, בסופו של דבר, אינה אלא ביטוי נוסף - חריף אמנם - לריתחא דאורייתא' שבה כתב הר"ד פרידמן את הערותיו.

למעשה ניתן להסיק שיחסו של רד"פ לגיסו רימ"פ בתקופת החרם היה חיובי מעצם העובדה שקונטרס 'עמק ברכה' מוקדש כולו למאמץ תקיף, ועיתים אף בוטה, להגן על רי"מ פינס מפני התקפות קנאי ירושלים. היעלה על הדעת שרד"פ היה יוצא להגנת גיסו בעוצמה שכזו אילו יחסו אליו היה "ביקורתי ומזלזל" ונטול הערכה?! ומלבד שרי"מ פינס מוזכר בקונטרס 'עמק ברכה' עצמו בלשון מכובדת - "...כאשר בארתי זה כבר (במכתב לגיסי הרב כו' הרי"מ פינס נ"י) מן הירושלמי..."¹³ - הרי מי שסופגים ב'עמק ברכה' עקיצות חריפות עשרת מונים אלה הם המחרימים מירושלים. ימחיש זאת למשל הציטוט העוקצני הבא:

"...ובזה"ז נדלדלה בעו"ה חכמי התורה בחו"ל ונשארו לך אך זעיר שם זעיר שם כגפנים יחידים בכרם חרב, ובירושלים כפי ששמעתי נתרבו ב"ה מאוד מאוד, עד כי לילה אחד ילד לנו מאה וחמישים גאונים (?),¹⁴ מ"מ גם היום לא אשגה אם אומר כי בטלים המה נגד חכמי הגולה גם עתה, וגם גדוליהם באמת כבודם וגדולתם - במקומם, ולא אליהם יריצו חכמי ישראל שאלותיהם, ולא מפיהם יבקשו התרת ספקותיהם, והמתעטרים בשם רבשכב"ה פוגמים בכבוד חו"ל ועתידיים ליתן את הדין"¹⁵.

הרמז כלפי הגאון שעמד בראש המחרימים ברור למדי. ובגוף הקונטרס מופיעה התבטאות חריפה נוספת:

"... אבל לקנוס, להלקות, או לנדות דקשה מנגדא על עבירה שעבר, אין כח

13 דף ד ע"ב, בהערה.

14 סימן השאלה המוסגר נדפס במקור, וכנראה נוסף על ידי רימ"פ. מסתבר שהרד"פ רומז בדבריו אלה לידיעות שהגיעו מירושלים על כך שהחרם על בית המדרש של גיסו נתמך בידי "קע"ה רבנים שבירושלים" (לשון ר' אליעזר מרדכי אלטשולר ברשימותיו, שפורסמו בירחון של דרויאנוב "מימים ראשונים" כרך א חוברת ו [ת"א, נובמבר 1934], עמ' 164-168) - כשהכוונה כנראה למספר משתתפי אסיפת החרם.

15 "תשובת המחבר", דף טו ע"ב, אות א. ראה גם דף ט ע"א: "...ובפרט באה"ק" וכו'.

להממונה שנתמנה עפ"י טובי העיר לבד, אם לא שהחכם הנברר לזה הוא אחד מהמצויינים בדורו... לכן לדעתי אם החכם הנברר אינו מהמצויינים בדורו מהיחידים, ר"ל רב מובהק בשני התלמודים בבלי וירושלמי ופוסקים ראשונים וי"ח [=יוראת חטאן] קודמת לחכמתו בכל הנהגותיו, אין לו רשות לעשות מעשים כאלו, אף שהמחווה רבים עליהם [מחמת איזה סיבות ותחבולותיו הידועים בעוה"ר, אשר אין ברצוני לפרטם על הכתב כי לבי דזה עלי בהעלותי על רעיוני בעוה"ר הנהגת הדור בענינים אלו וחילול ש"ש שיש בזה]¹⁶.

בשולי העניין: מהעובדה שהערות הר"ד פרידמן הנמצאות לפנינו כתובות רק על המבוא, ולא על שאר הקונטרס, מבקש הר"ב דבליצקי להסיק שרי"מ פינס העלים מגיסו את המבוא לפני ההדפסה ('בית אהרן וישראל' [הנ"ל] עמ' כ). אולם פרשנות זו אינה מחוייבת המציאות; ראשית, הר"ד פרידמן לא ראה לפני פירסומן גם את "השגות המסדר" על דבריו ב'עמק ברכה', ובכל זאת אין לפנינו אף לא הערה אחת על השגות אלה, למרות שהיה מתבקש בהרבה שהוא יתייחס וישיב לקושיות ולהשגות על דבריו שלו, מאשר ששיג על המאמר העצמאי שבמבוא. שנית, ובעיקר, את טיוטת 'עמק ברכה' ו'קרני ראם' שלח רי"מ פינס לגיסו בסוף שנת תרמ"א (כפי התאריך שעל השער), ואילו את המבוא הוא סיים לכתוב כפי הנראה רק לאחר מכן, בתשרי תרמ"ב¹⁷, כך שעל כל פנים אין כאן "העלמה" מכוונת.

16 "הגהות המחבר", דף ד ע"א. אמירה קשה זו זוקקת עיון, ובוודאי שאין היא מייצגת את גישתם כלפי המהריל"ד של שאר הגדולים שהיו מעורבים בפרשה (ראה להלן). למול יחסו של הרד"פ, נציין ידיעה מעניינת וכמעט בלתי-ידועה: אחיו הבכור, הרב יוסף ישראל פרידמן מקמניץ, שאצלו למד הרד"פ בהיותו ילד (כמובא בערכו ב'אהלי שם' עמ' 178), עלה בערוב ימיו לירושלים, ושימש כדיין בבית דינו של המהריל"ד; עובדה זאת זוהתה על ידי יוסף-יואל ריבלין (בספרו 'מאה שערים', ירושלים תש"ז, עמ' 165), שהפנה להסכמת הרב הנ"ל על ספרו של הרב זבולון חרל"פ, 'מאור החיים' על ספר משלי (ירושלים תרנ"א), ולנוסח מצבתו שהועתק על ידי אשר ליב בריסק ('חלקת מחוקק' חוברת ז, ירושלים תרס"ב), דף לד ע"ב; דא עקא, שם המשפחה שהועתק מן המצבה הוא "בערגוויין" (וכך הובא על ידי יעקב גליס ב'אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ ישראל' חלק ב, ירושלים תשל"ז, טור סז), אם כי אכן רשום שהיה מ"צ בקמניץ, וגם שם אביו תואם - שמואל. לא ברור איפוא מהו "בערגוויין", אך זיהוי הרב הנ"ל כאחיו של הרד"פ אושר חד-משמעית על ידי הרב יעקב משה חרל"פ ('בית זבול' חלק א [ירושלים תש"ב] עמ' ז), שהיה נשוי לנכדתו ושאביו הנ"ל כיהן לצידו כדיין.

17 בסוף המבוא מופיעה החתימה "פה ירושת שלום, בירח שמזל כסיל שוקע ביום, שנת 'כי אין צוחה ואין פרץ בגבולנו'" (דף 12א). ה"ירח שמזל כסיל שוקע ביום" הוא תשרי (עי' רש"י משלי כו, י, והיפוכו במזל כימה [=אייר] - עי' ר"ה יא, ב; ואמנם לחשבון השנה "כי אין צוחה ואין פרץ בגבולנו" לא הצלחתי למצוא שום חישוב סביר (אף אם נוריד לסירוגין כל אחת מהמילים), וכנראה חלק מהאותיות היו אמורות להיות קטנות ולא להיכלל במניין - אך הדעת נותנת שמדובר בתרמ"ב, בתוך תקופת ההמתנה לסיום ההדפסה, ולא בתשרי

קיימות ראיות ישירות ומשמעותיות אף יותר בדבר יחסו של הר"ד פרידמן לגיסו בזמן הפרשה. סמוך לאירועי החרם הדפיס רימ"פ קונטרס בשם 'לוחות העדות', קונטרס קטן מידות (20x10 ס"מ) וקטן היקף (20 עמ'), שנדפס ללא שער ופרטי מו"ל, בירושלים, אמצע תרמ"ב¹⁸; הקונטרס מכיל 15 מכתבים הנוגעים כולם לפרשת החרם¹⁹, אשר אמינוותם אינה מוטלת בספק²⁰, ואשר טומנים בחובם ממצאים בעלי חשיבות עליונה עבור מחקר פרשה זו²¹.

- תרמ"א, חודשיים בלבד לאחר החרם הראשון. וראיה לכך, שבשער הקונטרס (שכאמור נסדר בתרמ"א) אין כל איזכור לקיומו של המבוא.
- 18 בעמ' 1 מוזכר המכתב 'שמעו הרים ריבי', שנדפס "זה לא כביר" - ומכתב זה נדפס בסוף חורף תרמ"ב. כן קרוב לוודאי שאף 'לוחות העדות', כמו 'עמק ברכה' ו'שמעו הרים ריבי', נדפס בבית הדפוס הירושלמי של ידידו ר' יואל משה סלומון.
- 19 הרי פירוטם: **מכתב א** - מרימ"פ למהריל"ד, מזמינו להתדיין בעניין החרם בביד"צ הספרדים בירושלים. בשולי המכתב חתומים כמה עדים ודיינים ספרדים, המאשרים את תוכנו. **מכתב ב** - מהרמ"ג יפה לרש"ס. **מכתב ג** - תשובת הרש"ס לרמ"ג יפה. **מכתב ד** - מהרד"פ לרש"ס. **מכתב ה** - תשובת הרש"ס לרד"פ. **מכתב ו** - מגדולי ירושלים האשכנזים למהריל"ד. **מכתב ז** - נוסח כתב היתר-החרם, מגדולי ירושלים. **מכתב ח** - מכתב נוסף מהרמ"ג יפה לרש"ס. **מכתב ט** - הצטרפות הרב ר"מ פאניז'יל והר"י אלישר להיתר החרם נגד רימ"פ. **מכתב י** - מאת רב אנונימי (לדברי המו"ל מדובר ברב גדול ומפורסם). **מכתב יא** - מאת ר' הלל משקלוב. **מכתב יב** - מאת ממוני כולל מינסק-פינסק-קרלין בירושלים, לרד"פ. **מכתב יג** - מנכבדי מוהילוב לרב משה נחמיה כהנוב (נותנים עדות אופיי נלהבת בעד רימ"פ). **מכתב יד** - מכתב לרימ"פ מאת 37 מבני ומשפחת כולל רייסין, למעט הרב אליעזר דן רלב"ג (שהתייצב לימין קרובו המהריל"ד, כדברי המו"ל שם, וכן ב'שמעו הרים ריבי': "הגאון רש"ס וממוני כוללות ווילנא, זאמוט, מינסק, פינסק, גרודנא, ורוב מנין ורוב בנין של ממוני כולל רייסין עומדים לימיני; ממוני כולל ווארשא, הונגריא ואוסטריא והרב ר' אליעזר דן רלב"ג - שאר בשר קרוב להרב מבריסק - ידם עם הקנאים לשטני; ושאר העם נבוכים"). בשולי המכתב הצטרף גם הרמ"ג כהנוב. **מכתב טו** - הצטרפות הרד"פ להיתר החרם. ציטוטים וסקירות מרוב המכתבים יובאו להלן.
- 20 ראשית מפני שהקונטרס נדפס בזמנם ומקומם של רוב הרבנים שמכתביהם נדפסו בו (ואלה שהיו בריחוק מקום היו גיסו ורבו המובהק של המו"ל, כשהאחרון הזכיר במפורש את הקונטרס באחד ממכתביו), ואין לך 'מילתא דעבידא לאיגלווי' יותר מזו. שנית, רימ"פ מעולם לא נחשד בזיופים כלשהם, וגם בפרשה זו התנהל ביושר מופתי (ראה להלן הערה 37), ואפילו רמ"מ גרליץ ודומיו סמכו את ידיהם על דבריו (ראה לעיל הערה 1). שלישית, בעצם העניין, אין בנמצא כל ראיה (לשון, סגנון, תוכן, נסיבות) העלולה להעיד על זיוף. רביעית, ישנן מקבילות רבות בעיתוני וכתבי התקופה (ראה להלן הערות 28, 33 ועוד), המאשרות את קיומם ותכניהם של רוב המכתבים. ולבסוף, בארכיונים השונים נשמרו כתבי-היד של כמה מן המכתבים (חלקם מקור וחלקם העתק), ושלא במפתיע, מתברר שלשונם זהה במדויק לנוסח שב'לוחות העדות'. וכל זאת אך למותר.
- 21 קונטרס זה היה כה נדיר, עד שדרויאנוב מצייץ שלא עלה בידי להשיגו (כתבים לתולדות חיב"צ כרך ג', טור 367 בהערה); ואמנם רוב העוסקים בפרשה מאוחר יותר הכירו את

נפתח במכתב ב' מ'לוחות העדות', שנשלח מאת רבי מרדכי גימפל יפה מרוז'ינוי לר"ש סלנט, בכ"ב טבת תרמ"ב - כשבועיים לאחר מתן החרם השני. הרמ"ג יפה מתפלא עליו כיצד נתן לְדָבָר להתרחש, וכותב לו שייטכן שהאמין שמקורבי המהרי"ל דיסקין מכירים את רי"מ פינס יותר ממנו, ולפיכך שמה מוצדק הפסול שמצאו בו - אך לא כן הוא; בהמשך מאריך מאוד הרמ"ג יפה בשבחו של רי"מ פינס, בתולדותיו ופועלו²², וכן מפרט כיצד לדעתו הגיע המהרי"ל דיסקין לצאת כנגדו:

"...וכאשר קבלתי ביום אתמול מכתב מידידינו הרב החרף המפורסם החכם מוהר"ר מיכל פינס נ"י כי נפקת דתא מהחצפא מן קדם הגאון הצדיק מבריסק נ"י... הנני מיחד הדבור של חיבה רק לכתר"ה שי, יען אותו ידעתי בנוער מאז ומקדם, ואת הגאון הצדיק מבריסק יחיל לא ראיתיו מעודי, אף כי את שמו זכרו לתפארה וצדקתו הטוהרה שמעתי הרבה. גם ידעתי כי בל"ס כוונתו לש"ש, ורק הנני דן שבהיותו בודד במועדו ונחבא אל תורתו בשקידתו, אשר ע"כ יכול להיות שהסובבים אותו הלשינו את הרמ"פ שי לפניו... (עמ' 3). "וע"כ הנני מתפלא בראות כתר"ה שי' עמל ואָן ולא יתבונן למחות ולפרסם כי לא כן עשו בדיו, והבאישו ריחו [=של רי"מ פינס] באף הגאון הצדיק דבריסק נ"י... (עמ' 5)

במכתב נוסף ששלח הרמ"ג יפה לר"ש סלנט, בכ"ה שבט תרמ"ב (מכתב ח'), הוא מוסיף למחות על "הנבלה הנעשה נגד ידידינו הרה"ח היקר המפורסם מוהר"מ פינס נ"י", וכותב ששמה לקרוא בתשובת הר"ש סלנט (המובאת להלן) את מה ששיער מראש, שלא היה לו כל חלק בחרם (עמ' 12). כמו כן הוא כותב: "ידידי [=הרש"ס]

הקונטרס והזכירוהו בקצרה (קלויזנר, קרסל ועוד), אך איש מהם לא הקדיש לו מקום בהרחבה הראויה, מלבד אולי גאולה בת יהודה (ראה במאמרה [לעיל הערה 5] עמ' ריח-ריט). עותק מקורי בודד ממנו נמצא בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בגבעת רם.

22 מספר על ישיבת רימ"פ ברוז'ינוי בה נתגדל בתורה, ונשתדך וישב בבית חותנו והמשיך להתגדל, ולא רק בתורה עסק אלא גם בחכמות, והלך "בדרך הגאון המפורסם מוהר"ר מנשה איליער ז"ל, אשר היה חביב אצל הר"ש לוריא ז"ל [=חותן רימ"פ] (עמ' 3), שהיה צדיק בדרכיו" ורק דעתו [=של הרב מנשה מאיליא] היתה חפשית באיזה מנהגים התלויים ביסודות המקובלים" (עמ' 4). ומוסיף הרמ"ג יפה שאף על פי שהוא עצמו אינו מסכים לדרך זו, בכל זאת "היה הרימ"פ תמיד בעיני יקר ותמים באשר הי' דרכו ישרה, שקד על התורה תמיד... (שם), ומוסיף להאריך בשבחי תורתו, מידותיו ויראתו, ו"בשגם לא הסכמתי עמו בדיעות פרטיות, והנהגותי מעודי בדרכי הגאון' דולאזין אשר כל מנהג ישראל תורה ואסור להרהר ע"ז ברוח חפשי כל עוד איננו נגד הדינים, מ"מ לא סרתי מאהבת הרמ"פ הנ"ל מאז ומקדם, בראותי הנהגותיו הישרים... (עמ' 4). בסוף הדברים ביקש מהרש"ס שיראה את המכתב לרימ"פ.

נחשב בעיני, גם מאז בטרם שנים עברו, למרא דא"י בעה"ק ירושלים תו"ב, ולו נאה להורות²³.

השערות של הרמ"ג יפה, שמקורבי המהרי"ל דיסקין היטו את דעתו כנגד רי"מ פינס, בנצלם את פרישותו מן העולם, קיבלה את אישורה בתשובתו של הר"ש סלנט, מי"א שבט תרמ"ב (מכתב ג), שהצהיר על כך באופן חד-משמעי ובמילים חריפות:

"...כי כל פרשת העבר ליד"נ הרימ"פ נ"י, הכל נעשה בלעדי - ונגד דעתי... בעה"ר, האנשים היוצאים ונכנסים בבית הרב הגאון דבריסק שי', נמצאים בהם אנשי...²⁴ ומחרחרי ריב ומדון, בודים שקרים וכזבים ומחפשי חטאים על אנשים יקרים ישרי לב... הגדתי למעלת הרה"ג דבריסק שי' למען ידע להזהר ולא יטה אוזן לדברי נרגן, אמנם לדאבון לבבי ולב כל יראי ה' היושבים פה, עוד האיש הנ"ל²⁵ וחבריו כמוהו יוצאים ונכנסים בבית הרה"ג שי', כי לגודל צדקתו של הרב הגאון דבריסק יצ"ו לא יביט עמל בהם, כי זה דרכם לפשוט טלפי טהרה, ומסבת זה נלכד ידי"נ הרימ"פ בשחיתותם, כי בדו עליו שקרים וכזבים יום יום..."²⁶

23 שני מכתביו של הרמ"ג יפה לרש"ס, וכן תשובת הרש"ס, נדפסו שנית על ידי בנימין יפה בספר 'הרב מרדכי גימפל יפה - מבחר כתבים' [ירושלים תשל"ח] עמ' 88-92. על היחסים ההדוקים והמיוחדים ששררו בין הרמ"ג יפה לרימ"פ לאורך כל השנים, ובאו לידי ביטוי גם בפרשת החרם, הרחבתי בנפרד, והדברים יתפרסמו בע"ה במאמר אחר.

24 הנקודות במקום התיבה המושמטת - כך במקור.

25 אחד ממקורבי המהרי"ל, בו הטיח הרש"ס לפני כן מילים קשות מאוד מבלי לפרש את שמו. במכתבו ב'הצפירה' (ראה להלן הערה 34) התייחס שוב הרש"ס לאדם זה, והוסיף כמה פרטים: כעשרים וחמש שנה לפני כן הוא הפיץ פשקווילים כנגד "הרב הגאון הצדיק ר' ישעיה [ברדקי] זצ"ל בדברים שקרים וכזבים כדרכו, ואחר כמה שנים עשה כזאת להרב הגאון הצדיק המפורסם ר' מאיר אויערבך זצ"ל רב דק"ק קאליש, וכן מנהגו תמיד..." ומוסיף לתאר את מעשיו.

26 עמ' 5-6. מכתב זה הועתק בשעתו פעמים רבות, ונשלח לכמה וכמה אנשים: הרש"ס שלח אותו גם לרד"פ (ראה להלן הערה 38), והרמ"ג יפה שלח אותו לרבי חיים ברלין (כנזכר במכתבו אליו שיתפרסם במאמר אחר - ראה לעיל הערה 23), הרימ"פ שלח אותו לר' זאב יעבץ - גיס נוסף שלו מכיוון אחר (ראה מכתבו אליו מכ"א שבט תרמ"ב, אצ"מ A109/120), וכן לחתנו של הרמ"ג יפה, הרב יוסף זכריה שטרן משאוול, כשבשולי הדברים הוא מוסיף: "כבוד ידידי ואלופי הרב הגאון הגדול המפורסם וכו' וכו' מו"ה יוסף זכריה שטרן נ"י אב"ד דק"ק שאויל! עיני לנזכר ביטו הכתוב במודפס (ולמעלה, והנני משיבועה בשם אהבתינו הישנה שלא העלתה חלודה, ובשם כבוד הקב"ה וכבוד תורתו וחבת ארצו ואהבת עמו, כי יכניס כתר"ה ראשו בזה להצילני מיד עושקי הממררים חיי עד בלי די. ובזה הנני אומר שלום, ידידו מאז יחיאל מיכל פינס" (מכתב זה, שנתגלגל אצל יורשי הריז"ש, נמצא כיום בידי ר' חיים סטפנסקי, שברוב אדיבותו העמיד לרשותי את תצלומו - שסופו יובא בסיום המאמר, נספח מס' 3 עמ' 38 - התודה נתונה לו). העתק שישי של המכתב נמצא כיום בארכיון בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (המכתב טרם קוטלג, וצילומו נמצא בידי - אני מודה לגב' רבקה פלסר על סיועה באיתורו).

בהמשך המכתב מאריך הר"ש סלנט לתאר כיצד ניסו הקנאים לערב גם אותו באסיפת החרם, אך הוא התנער מהם²⁷, ולא רצה להתעמת עם המהרי"ל דיסקין בפומבי מחשש שהנוכחים באסיפה לא יבינו שכוונת שניהם לשם שמים. ו"באמת מיום בא הרב הגאון הנ"ל [=המהרי"ל] אל הקודש הכרתיו לגדול וגאון, ונוהג אני בו כראות להדרתו", אך "הגאון הנ"ל מחסרון הכרתו את האנשים הבודים שקרים הנ"ל ומבטחו בו, יחשוב כי נלחם הוא מלחמת מצוה..." (עמ' 6). בהמשך לכך הוא כותב בהערה למכתב ז (עמ' 11): "...והרב הגאון ר' יהושע ליב דיסקין נ"י לא קבלוהו אנשי העיר לרב ומנהל את העדה, ומיום בואו אל הקודש אינו יוצא מתוך בית[ו] מתוך ד' אמות של הלכה" (עמ' 11)²⁸.

הר"ש סלנט אף הצטרף לעדות האופי של הרמ"ג יפה בעד רי"מ פינס, וכתב: "ובאמת מיום בא ידי"נ הרמ"פ אל הקודש הרבה עסקתי עמו בכמה עניינים, ולא מצאתי בו דיעות זרות וכוזבות חלילה..." (עמ' 7), ומוסיף שאם יש לאנשים שאלות ותמיהות על כתביו של רימ"פ עליהם לפנות ולשאול אותו עצמו²⁹.

בהמשך הקונטרס נדפס מכתב ששלחו כמה מגדולי ירושלים האשכנזים למהרי"ל דיסקין, ובתוכם הר"ש סלנט ובית דינו, בד' אדר תרמ"ב (מכתב ו). במכתב זה הם

27 דבריו הולמים את תיאורו של רימ"פ, במכתב 'שמעו הרים ריבי': "...והרב הגאון שמואל סאלאנט נ"י חָזַק ידי גם הוא, והרב הגדול ר' עקיבא יוסף שלעזינגער נ"י, הידוע בארצנו ע"פ ספרו 'לב העברי', אמר להיות אחד מן הבאים להתפלל בבית מדרשי, ואולם בעיני חרשי המשחית אשר בתוך הקנאים היה הדבר לצנינים... ויקהילו קהלה בירושלם... ולהאנשים אשר ידעו בו כי עת בלבבם ולא יגורו מפני איש לא קראו, בלתי להרב הגאון הרש"ס נ"י אשר אמרו לבטלו ברובם - אך גם הוא חכם ראה את הנולד וימאן ללכת..."

28 בהקשר זה יש לציין מכתב שפרסם באותם ימים ר' צבי הירש סלנט, נכדו של הרש"ס (ששהה אז בירושלים), בו דחה דברים שהושמעו במאמר אחר, וכתב בין השאר: "וכל מה שכתב בזה כי יש פירוד לבבות ח"ו בין הגאון דבריסק שי' ובין אבי זקני הרב הגאון מוהרש"ס שי', שאב זאת ממעין נכזב ללא אמת אף כל שהוא", והוסיף ששניהם שווים בהתנגדותם ללימודי שפות זרות וכיו"ב בירושלים, אלא ש"בהאמצעים למטרת החפץ הזה יפרד מעט הגאון דיסקין שי' ממר זקני הגאון סלאנט שי' - כי איזה נערים (ו)יוצאים ונכנסים בבית הגאון דיסקין שי' צרפו אליהם עוד איזה מנוערים מכולל חב"ד אונגארן חסידים וורשא, ומפגינים בלילה בקולות ותוקעים ומריעים באישון לילה ומחרידים את העם בקללות כו' כו' על אנשים אשר יחשבו כי דעתם נוחה ח"ו מזה ולהצית אש זרה [=השכלה] בירושלים)... ובודים עליהם חטאים ועונות ומפרסמים בכתבי עתים להבאיש ריחם - בחשבם כי עי"ז יגדרו את הפרצה הזאת חלילה - והמה תולים את עצמם באילן גדול, לאמר שהגאון דבריסק שי' מסכים למעשיהם בזה..." ('הלבנון' י"ג אלול תרמ"א [מיינץ, שנה 18 גליון 7] עמ' 55).

29 בהקשר זה: בעמ' 16 מספר רימ"פ שהרב יהושע מקוטנא אמר לחתנו הרב חיים אלעזר וואקס, במעמד רבים, שאין בספר 'ילדי רוח' שום מינות, ונהפוך הוא, "דבריו טובים וערבים", אלא שדרושה רמה גבוהה של ידיעת עברית כדי להבינם (ואכמ"ל ברקע הדברים).

מבקשים ממנו "לשים לבבו הטהור ולהשיב תשובה ברורה בכתב ובחתימת ידו"³⁰ (עמ' 9), וכותבים שהאיסור להתפלל וללמוד "בביהמ"ד שיסד מוהרי"מ פינס נ"י" לא פשט ברבים, והמניין בו לא בטל אפילו ליום אחד, ורבים מיראי ה' נכנסים לשם, ו"כמה וכמה מאנשים המצויינים פה צועקים מרה על האיסור הזה", ואפילו בין אלה שהשתתפו באסיפת החרם יש המוחים על כך, "וגם כי באו הרבה מכתבים מגדולי ישראל ומראשי קהילות מחו"ל, וצועקים על זה ככרוכיא" (עמ' 10). בהמשך הם מספרים שכבר צירפו עשרה רבנים לבטל את החרם עבור מי שלא קיבל אותו על עצמו, ומבקשים מהמהרי"ל דיסקין שיצטרף גם הוא להיתרם. על מכתב זה חתומים: הר"ש סלנט, הרב משה נחמיה כהנוב, הרב אברהם אייזנשטיין, הרב בנימין וולף מקוידאן והרב מרדכי במו"ה אריה ליב³¹. להיתר הנזכר הצטרפו בהמשך גדולי ירושלים הספרדים, הרב ר"מ פאניז'יל והר"י אלישר (מכתב ט)³²; אף הר"ד פרידמן הצטרף בהמשך להיתר זה (מכתב טו), ובין השאר כתב "שאין מקום לאיסור שעושה חכם כמו הריל"ד שי" על אנשים..." (עמ' 20)³³.

30 כנראה מחשש לזיוף. אמנם, מבוקשם לא נתמלא: המו"ל מציין שם בהערה שהמכתב נשלח למהרי"ל, ובאותו יום השיב הלה על ידי שליח והודיע "כי אין להתיר האיסור".

31 כפי שמציין המו"ל (בעמ' 11), האחרון היה אחד משלושת הדיינים שחתמו על החרם - וכעת חזר בו. אודותיו ראה מידע מועט ב'אנציקלופדיה לתולדות חכמי א"י' כרך ב טור רעז; גם אודות הרב בנימין וולף מקוידאן קיים רק מידע מועט (שם כרך א [ירושלים תשל"ה] טור רמג). מידע רחב בהרבה קיים אודות הרב אברהם אייזנשטיין, שהיה אז זקן הדיינים בירושלים (שם טור כד-כה, וראה גם בספר נוסף של גליס, 'מגדולי ירושלים', ירושלים תשכ"ז, עמ' סה-ע). תצלום כתב היד המקורי של המכתב ששלחו הרבנים למהרי"ל יובא בסיום המאמר, נספח מספר 1 (עמ' 36).

32 נוסח כתב ביטול החרם, מאת רבני ירושלים בראשות הרש"ס, מובא במכתב ז; כתב זה, בצירוף מכתביהם של הרב ר"מ פאניז'יל והר"י אלישר, אף נדפס בשעתו ככרוז פומבי, שכנראה הופץ בירושלים לפני הדפסת 'לוחות העדות'; עותק נדיר ממנו שרד בארכיון פינס, ותצלומו יובא בסיום המאמר, נספח מס' 2 (בעמ' 37; כמו כן, נשמר בארכיון העתק כת"י של נוסח ההיתר, על נייר חברת 'מוזכרת משה', וכן העתק כת"י של המכתב ששלחו הרבנים למהרי"ל בבקשה שיצטרף להיתרם).

33 ידיעה על מכתביהם של הרמ"ג יפה והרד"פ לרש"ס התפרסמה עוד באותם ימים, ב'הלבנון' כ"ב אדר תרמ"ב [מיינץ, שנה 19 גליון 10] עמ' 77-76, שם גם צוטט חלק ניכר ממכתבו של האחרון (עוד בטרם נדפס ב'לוחות העדות'); כמו כן דווח שם על אסיפת עשרת הרבנים להתיר את החרם, ועל השליח שנשלח למהרי"ל שיצטרף עמהם, ועל התשובה השלילית שקיבלו ממנו (ושם נתפרש שמו של השליח: אברהם טעלזער). הפרטים האחרונים נתפרסמו עוד קודם לכן, אך בקצרה, ב'חבצלת' י"ב אדר תרמ"ב [ירושלים, שנה 12 גליון 20] עמ' 154-155. מידע דומה מופיע בתמצות בקונטרס 'עמק ברכה' עצמו, בהתייחסות הרד"פ לחרם השני: "...והברו עליו מקצת מחכמי ירושלים מהאשכנזים ויאסרוהו... וחכם הקבוע שבהיער [=הרש"ס] ועמו כעשרה תלמידי חכמים מהמצוינים חזרו והתירוהו, והסכימה עמם דעת חכמי הספרדים ורבניהם הי"ו, והסכימה עמם גם דעת הקהל ורוב הצבור" ('תשובת המחבר', דף טו ע"ב).

לסיום פרק זה נציין מכתב נוסף של הר"ש סלנט, מאייר תרמ"ב, שנדפס באחד מעיתוני התקופה, וחופף בתכנוו לרוב הדברים המוזכרים בשאר המכתבים³⁴:

"הן ידי"נ הרב מוהרימ"פ נ"י הראנו כתבי פלסתר אשר שלחו מפה (אנשי בליעל) עליו לכמה מקומות... בראותי את הכתבי פלסתר האלו ואת השקרים האמורים שמה לא נתפעלתי מזה, יען ידוע לנו פה האנשים האלה השולחים בעוֹלָתָה ידיהם, וזה דרכם לבדות מלבם דברים שלא היו מעולם ולהפיצם בכתבי פלסתר... יראי ה' לא ריחקוהו [=את רי"מ פינס], רק הבליעל והדומים לו השליכו עליו שקוצים, והם הלשינוהו לפני הרב הגאון הרי"ל דיסקין שי, והוא בתומתו וצדקתו האמין לדבריהם כי הם מראים את עצמם לפניו כיראים, וכבר אמרו חז"ל הזהירו מן הצבועים...

ובאמת היה קשה עלי מאד להתערב בענין הזה נגד דעת ורצון הרה"ג ריל"ד שיחיה, ושערת בניפשי כי יוגרם עי"ז פירוד לבבות בין הרב הגאון ריל"ד שי' וביני, אשר כבודו יקר מאד בעיני, כי הוא באמת גדול בתורה וכוונתו רצויה לשם שמים, ולדעתי הוא שוגה רק בזה שנותן אוזן קשבת לאנשי מרמה ומחרחי ריב, ומחזקים בעיניו לאנשים יראי ה', ותעמוד הקנה; אכן לא יכולתי לעמוד עוד מנגד ולראות דם הרימ"פ נ"י נשפך לארץ, ואמרתי חובתי לקיים לא תעמוד כו'. וכאשר נתועדו כמה וכמה ת"ח הרשומים, וגם הרב הג' ר' משה נחמיה נ"י שהיה רב בחאסלאוויץ, להודיע שאין בית מיחוש להאיסור לאנשים שלא קבלוהו עליהם, וככל המבואר בהכתבים שנדפסו בחתימת ידי ושאר הרבנים החתומים שמה, ומאז ב"ה כמעט שקעה האש"³⁵.

34 המכתב נדפס ב'הצפירה' י"ב סיון תרמ"ב [וורשה, שנה 9 גליון 19] עמ' 147-148; ואזכר על ידי גאולה בת יהודה במאמרה [לעיל הערה 5] עמ' ריט. העתק כת"י ממכתב זה נשמר בארכיונו של רימ"פ, אצ"מ A.109/74. מעניין לציין שלפי עדות מסויימת, יחסו של הרש"ס למהריל"ד - אותו העריך מאד ועם זאת סבר שהוא הושפע מלשונות רעות, כדבריו במכתב זה ובקודמו - באה לידי ביטוי גם בהלוייתו של האחרון; יהודה אהרן ווייס, שכליד נכח בהלוויה עם אביו, סיפר שלפני יציאת מסע ההלוויה "אמר [=הרש"ס] איזה מילים של פרידה ופיוס, להוציא מדעת החושדים שהיתה בינו לבין הגר"ל דיסקין מחלוקת שלא לשם שמים". והוסיף: "שמעתי שהגרש"ס אמר בערך בלשון כזו: 'עכשיו הרי מעלת כבוד הרב מבריסק בעולם האמת, וידוע הוא כמה פעמים הביאו רכילות ולשון הרע לפניו'" (בשערייך ירושלים, ירושלים תש"ט, עמ' 90).

35 "הכתבים שנדפסו" וכו' הם כנראה כרוז ההיתר שהופץ בירושלים (ראה לעיל הערה 32), וואו 'לוחות העדות' כולו. בשאר המכתב מאריך הרש"ס להפריך את הטענות כנגד רימ"פ, נקודה אחר נקודה: הטענה שמאז בואו לירושלים הוא התחבר עם אנשים ריקים "זה שקר שאין לו רגלים, ובאמת מאז בואו לפה התחבר ברוב עניניו לאנשים יראי ה' חכמים ונבונים...", והטענה שהוא מפיץ את 'ילדי רוח' בקרב בני הנוער אף זה שקר, ואף ש"מהות מחברתו נעלם ממני ולא עיינתי בו (וען אשר אין לי ידיעה בצחות לשון הגיון ובדרכי חקירה, אשר לא הורגלתי בזה)", מכל מקום ברי לו שהספר לא הופץ בירושלים, והקנאים

כמובא לעיל, הרמ"ג יפה והר"ש סלנט היו אחידים בדעתם, שדווקא צדקתו של המהרי"ל דיסקין, תמימותו ופרישותו, הם שהביאוהו להאמין לדברי הקנאים הסובבים אותו; וכמו הנצי"ב מוולוז'ין, הקפידו שניהם לחלוק כבוד רב למהרי"ל דיסקין, על אף שלדעתם הוא הוטעה באופן חמור. לעומת זאת, כפי שראינו לעיל, יחסו של הר"ד פרידמן כלפי המהרי"ל בענין זה היה שונה, והדבר התבטא גם במכתבו לר"ש סלנט מכ"ה טבת תרמ"ב (מכתב ד), בו יצא במילים בוטות כנגד המהרי"ל דיסקין ו"הכת הארורה" שסביבו, ואף קרא להחרימם (!) כתגובת נגד:

"למה יראה עמל ועָל וכעס יביט, ויעצים עיניו מהעָל והעושק הנעשה בעיר הקודש ע"י איש אחד מראשי שופטיה, אשר הנהו עטוף כמלאכי השרת וכלי מפצו בידו ככרובים השומרים דרך העיר לבל יתנו לגעת בעץ החיים, ובסיעת מלאכי משחית אשר אתו - לילית³⁶ וכל כת דילה - יכאיבו כל חלקה טובה, ויביאו ח"ו שואה על יושבי ירושלים עה"ק להתכבד בקלונם, בהתגולל בדם נפש צדיק בריבו, הוא ניהו גיסי הרב וכו' ישר באדם, ציר מחֶבֶרַת מזְכָּרַת השר הצדיק ר' משה מונטיפיורי יחי' לאורך ימים, כש"ת יחיאל מיכל פינס שי'..." (עמ' 7).

"ובהגיש המשפט הזה לפני רבנינו גאוני חו"ל ה' ישמרם, בטח לא אוכל לעמוד על דמי הנעשק הזה בחינם, אקרא מלא לכל הרבנים הגאונים ולהשרידים אשר יראת ה' בלבם, לקום לעזרת להציל הנרדף הניתן להצילו בנפש רודפיו, לנדותם כדין המנדה את מי שאינו בר נדוי... יתבונן כבוד תורתו כמה רעות תשובב ע"ז לעניי ציון וירושלם, אשר יכ(ב)ן בגחלת איש הפורע שלום העיר... הלא חמס ושוד בקירות ירושלים מהכת הארורה הזו!" (עמ' 8).

אגב דבריו הקשים של הר"ד פרידמן, שנכתבו לבטח בסערת רוחו בעקבות החרם³⁷, אנו למדים על יחסו החיובי והאוהד לגיסו, רי"מ פינס, אותו העריך כ"צדיק

עמלו הרבה עד שהשיגוהו, "ואולי המה לא הבינו את האמור בו, ואנכי גליתי דעתי הישרה כי ישאלו את הרימ"פ נ"י בעצמו מי אשר יקשה לו איזה פרטים...". וכך הלאה.

36 ביטוי קשה זה מופנה כנראה כלפי הרבנית שרה (סוניה) דיסקין, אשתו של המהרי"ל"ד, שנודעה בכינוי "הרבנית מבריסק", ואשר רבים - והרד"פ בתוכם, כמתברר - ייחסו לה חלק נכבד מהפולמוסים והמריבות שסבבו את המהרי"ל"ד, בשקלוב, בריסק וירושלים (ואכמ"ל).

37 יודגש שרימ"פ עצמו התנער מן ההאשמות שהופנו לגופו של המהרי"ל"ד, וביושר בלתי-ירגיל פרסם מכתב מחאה כנגד אדם מסוים שכתב עליו בבוטות: "מוכרח אנכי להגיד כי מאוד מאוד רע בעיני הסגנון אשר בחר בו לשפוך בוז וקלון על איש גדול מורם מעם ודגול מרבבות חכמי ישראל גם בתורתו וגם בתוך לבו. האמנם כי הרבה סבלתי ממנו, וסובל אני גם היום כי עוד לא חדל מלרדפני, ובפקודתו שוכרים עלי מלשינים וכותבי פלסתר... בכ"ז נצטערתי מאוד בראותי כבודו ושמו מחולל במדה כזו. כי כל אשר מצאתני מידו לא עָרַה

בריבו" ו"ישר באדם" הנרדף על לא עוול בכפו, ועל השבת כבודו הרמוס נלחם בכל כוחו³⁸.

סוף דבר

מה אירע בהמשך? ייתכן שהר"ב דבליצקי רוצה להאמין שלאחר שהר"ד פרידמן "עמד על טיבו" של גיסו באותה תוכחה במכתב מתרנ"ד, הוא הפנה לו עורף וחדל להתייחס אליו בכבוד והערכה כמקדם. אלא שהעובדות מלמדות אחרת; למרות הביקורת שהיתה לר"ד פרידמן על חלק מהשקפותיו של גיסו, הוסיפו השניים גם בהמשך לשמור על יחס ידידותי ומכובד, ולעמוד בקשרי מכתבים³⁹. לשם המחשה,

עיני, וחלילה לי לחשוך בצביעות רח"ל, ידעתי בו כי ידמה בנפשו לעשות כל מעשיו לשם שמים, ואך שוגה יאמר לו, כי מרוב קנאה [=לה'] טחו עיניו מראות... ובראותנו כל אלה אין לנו אלא להצטער בצערה של התורה, אבל חלילה לנו לשמוע בגידופי של ת"ח ונחשה!" (המליץ' י"ט סיוון תרמ"ב [פטרבורג, שנה 18 גליון 20] עמ' 388. אף מכתב זה צויין על ידי גאולה בת יהודה [לעיל הערה 5] עמ' ריט, וכדבריה, "מכתב זה תעודת כבוד הוא בעיקר לפינס האדם, ומראה על גדולת נפשו וזכותה". ניתן להזכיר גם את מכתבו לאלכסנדר צדבובים (אר"י) עורך 'המליץ', בו מחה על קריאתו של הלה להימנע מלתרום לקופת החלוקה כדי להרתיע את הקנאים: 'המליץ' כ"ט ניסן [גליון 13] עמ' 241.

38 בהמשך הקונטרס מובאת תשובת הרש"ס לרד"פ מ' אדר תרמ"ב (מכתב ה). דבריו קצרים, הוא מתעלם מן התלונות הרמוזות והמפורשות כלפי המהריל"ד, אך הוא חוזר ומביע את תמיכתו ברימ"פ, ומספר שוב בקצרה את מה שכתב לרמ"ג יפה בארוכה (שהקנאים רצו שישתתף עמם אך הוא דחאם); את העתק תשובתו לרמ"ג יפה צירף למכתב זה, יחד עם כתב היתר החרם. כן הוא כותב שאין זה נכון שנידו את רימ"פ עצמו באופן אישי, אלא רק הכריזו איסור על בית מדרשו (עמ' 9); עובדה זו מאוששת גם מידיעה שהתפרסמה ב'הלבנון' כ"א טבת תרמ"ב [מיינץ, שנה 19 גליון 2] עמ' 15-16.

39 בארכיונו של רימ"פ נשמר למשל העתק מכתב ששלח לרד"פ בא' ניסן תרנ"ה, העוסק בענייני הלכה, ובתחילתו מוזכר מכתב שקיבל ממנו בכ"ו שבט (אצ"מ A109/153). מכתב נוסף ששלח רימ"פ לגיסו, ללא תאריך, נמצא באצ"מ A109/118 (בענייני ביה"ח' ביקור חולים). ראה גם המכתבים בהערה הבאה. כמו כן, במכתבי רש"נ גוטליב לרימ"פ נזכרים מכתבים רבים נוספים שהלה החליף עם גיסו, ולמשל במכתב מט"ו כסלו תרע"א הזכיר רשנ"ג מכתב ששלח רימ"פ לרד"פ בכ"ט חשוון, "וכבוד גיסו מרן שליט"א שמח מאד ממכתב כבודו" ומבקש לקבל ממנו מכתבים תכופים יותר, שכן הוא מודאג ממצב בריאותו (אצ"מ A109/117). עוד נציין שבחורף תרנ"ט ביקר רימ"פ אצל גיסו בקרלין, כחלק ממסע במזרח אירופה לטובת 'ביקור חולים', וכתב משם מכתב בר"ח כסלו לגבאי המוסד (אצ"מ A109/118). יש להוסיף שבערך המוקדש לרד"פ בספר 'אהלי שם', מוזכר רימ"פ בצורה מכובדת (ראה לעיל הערה 9) – עובדה בעלת משמעות, שכן ספר זה נעשה במידה רבה תחת עיניו של הרד"פ (מחבר הספר, רשנ"ג, היה מזכירו, נאמן-ביתו ומדפיס ספריו), וחלק מן העבודה אף נעשתה בביתו (במודעות שנתפרסמו בשלב עריכת הספר, תחת "אדריסתנו למשלוח מכתבים וכספים", צויינה כתובתו של רשנ"ג – ולצידה כתובתו של הרד"פ עצמו; ראה למשל קובץ 'המצפה' גליון 6 [ניו יורק, סיוון תרע"א] עמ' 16). אין ספק שרשנ"ג הניח

נדפס כאן לראשונה מכתב ששלח הר"ד פרידמן לגיסו בשנת תרס"א, בעל תוכן מעניין כשלעצמו, ואשר מעיד על המשך מעורבותו של רימ"פ בענייניו של גיסו בארץ ישראל, ועל הידידות הקרובה ביניהם⁴⁰:

ב"ה, יום ד' שלושה עשר בחדש השישי [=אלול], התרס"א, קארלין.
כבוד גיסי הרב החרף ובקי השלם ירא אלקים מרבים כו' כבוד שם מהר"ר מיכל פינס נ"י, ברכה ואושר ישיג עם נוות ביתו וכל אשר אתו יחי' לאוי"ט.

ידידי, בהגיעני לענייני הביה"ח (האספיטאהל) דירושלים⁴¹, הנה אנכי הייתי בדרך לבקר בני כערך ששה שבועות, וכן עתה כאשר שבתי מדרכי לא מצאתי את ידידנו הרש"נ [=גוטליב], כאשר הנהו עתה בדובלין וישוב לביתו על ר"ה הבע"ל, לכן לא אוכל לדעת פרטיות העניינים.

אך בכלל, כל מעשה הצדקה במדינתנו נתדלדל, והרבה סיבות לזה, הא' - עדת העריצים הגיאונים הציונים החטאים בנפשותם, אשר הם מריקים הרבה כספים לאמתחותיהם על רקודים והוללות ושגעונות ותרמית ושקרים וכזבים, ונביאי השקר אשר להם אשר התירו להם עריות וחלול שבת בפרהסיא רק להיות לאומי, ועוד ועוד. וכן עינם רעה בצדקות אחרות, ויקלקלו כל הצדקות, וישברו כל מוטות הצדקות, ורק לאלה העגלים ישתחו

שהרד"פ יקרא את הערך המוקדש לו, ולפיכך ברור שהתייחסות זו משקפת במידת־מה את יחסו של הלה לגיסו.

40 אצ"מ A109/153; מילה שפענוחה מסופק תסומן בכוכבית (*), ומילה שלא פוענחה תסומן בקווים (---). תצלום פתיחת וסיום המכתב יובאו להלן, נספח מס' 4 (עמ' 38; ובקטעים המופיעים בתצלום, נפתחו ראשי התיבות. יצוין שחלק ממנו כבר צוטט, בפענוח לקוי, ב'שורון' כרך ט [תשס"א] עמ' תשצד-תשצה). רושם דומה בדבר היחסים בין השניים, עולה ממכתב נוסף ששלח הרד"פ לגיסו בר"ח ניסן תרס"ט - 15 שנה לאחר התוכחה בתרנ"ד. זהו מכתב ידידותי־משפחתי העוסק בבריאותו של הרד"פ לאור רצונו לעלות לארץ ישראל: "כבוד גיסי הרב החור"ב נ"י השלם כו' יא"מ כ"ש מ' י' מיכל פינס נ"י, ברכה ואושר ישיגו בכל ענינו כחפצו, וע"י יתברכו כל צאצאיו ונו"ב גיסי השלמית מ' חי' ציפא תחי'. אתי בכלל אין חדש. ימי החורף פעלו עלי פעולה עזה לא טובה בכלל, בכל בריאות גופי ונפשי... מאד אחפץ שיושיעני הי"ת לעלות בקיץ הבע"ל לאה"ק, ומלא תיקוה אנכי בזה... ואקוה לעזרת השי"ת שיושיעני להתראות אתך בקיץ הבע"ל באה"ק. קבל ברכתי שיסכים הי"ת לברך אותך בכל אושר ברוח ובחומר כחפצך, כברכת גיסך ידידך בלב ונפש..." (שנות דור ודור' ח"א, ירושלים תש"ס, עמ' שא).

41 הכוונה לבית החולים 'ביקור חולים', שבאותן שנים כיהן בו רימ"פ כמוזכיר. הרד"פ, ומזכירו רשנ"ג, היו מעורים מאוד בענייני מוסד זה, וריכזו את גיוס הכספים עבורו ברוסיה; נצטט להמחשה ממכתב שנשלח על ידי רש"נ גוטליב באותה שנה, בי"ד תשרי תרס"א: "הנני בא בפקודת מרן גיסו שליט"א, המאיץ בי שאכתוב ואוסיף לזרז לכבודו שישלח החשבון השנתי מהבק"ח, כי בחפצו לדעת את כל פרטי מעשה הצדקה הזאת..." (אצ"מ A109/117, ואכ"מ).

ויחוגו, והתירו להם כל האמצעים. ה' ירחם על עמו ויפקח עיניהם לראות אשר הם בעברי פי פחת. הב' - הקריזיסען* הרבים אשר מטו כל ידי הסוחרים הישרים, ורק הגזלנים והחמסנים ונישתם*, וצרי עין עשו חיל. הג' - חשבון נצרך להראות מודפס, וכל מנדב ימצא שמו. וכאשר יבוא לביתו הרש"נ אכתוב לו בפרטיות.

כן הספרים שלי פ"ה [=פסקי הלכות] ויד דוד ח"ב בער[ך] 25 מונחים אצלי, צריכים לשולחם לירושלים ע"י הט"ג, אבל אין לי מי שיתעסק בזה, ואחכה על הרש"נ נ"י בזה. מכירת ספרי ח"ב, לע"ע [=לעת עתה] לא נמכר ממנו כ"א [=כי אם] סך מעט, ואף בעד הסך המעט עוד לא הגיע לידי כסף; וצר לי על זה, כי לו פדיתי בעד סך נכון, וכסף סך נכון נתקבל לידי, הייתי שולח לדפוס את ח'לק[ק] הג', ועתה אחכה לרחמי שמים. והנני ב"ח [=בעל חוב] גדול בעד ההדפסה, מסתמא יושיע הי"ת.

ידידי, כאשר כתב לי --- גמר עד"ה וואלערא*, ונתמעט הפלאץ [=שטח] שלי בהמידה, אבל עכ"פ נחשב מקומו ויותר. לזאת, כאשר מסרתי הקושאן אשר היה לי על הקרקע שלי לחתנו השלם הר"ד יעלין [=דוד ילון, חתנו של רימ"פ], והבטיח לי להחליפו על קושאן אחר מסוים מצריו ומידתו על שמו. ולזאת אבקשו או שיתאמץ לשלוח לי --- קושאן טוב על שמי מסוים בסימניו ומצרי' ומדותיו, ואם באפשרותו לעשות גדר סביבו ג"כ אבקשו בזה. ואשר יעלה הוצאות, הן מעשיית הקושאן והן מעשיית הגדר, יכול להשלימם ואשלח לו תיכף התמורה. ועכ"פ הקושאן החדש ייטב לעשות ולשלוח לי. או אם בנקל יכול למוכרו בעד כסף מזומן, שישאר לי אחרי כל ההוצאות חמשה מאות רובל ויבוא לידי תיכף, אזי אף שהוא למורת רוחי למכור נחלתי אשר לי, עכ"ז [=עם כל זה] למען פרעון חובות אשר השתרגו עלי מן ההדפסה, וכן לצורך הדפסת חלקים הבאים, אעשה הכל.

ואנכי מחכה על תשובתו בהקדם האפשרי, ר"ל [=רצוני לומר] או שישלח לי קושאן חדש מסומן במיצרים כשרים ובמידה כשירה על שמי מקוים בח"י [=בחתמת יד] הקונסאל (או אם כבד הדבר אף בלא קיום הקאנסול), או התמורה חמשה מאות רובל במזומן.

וזו"ז [=וזולת זה] אין אתי [חדש], כי אם מברכו בכתיבה וחתימה טובה, שיכתב ויחתם עם כל ב"ב ונוות ביתו גיסתני מרת חיה ציפא תח' לשנת חיים טובים מאושרים בכל ענייניהם, כחפצם וכחפץ גיסו מוקירו וידידו* מלב ונפש, חפץ באשרו וטובו כל הימים מלב ונפש, **דוד פרידמאן**.

ידידי, ייטב להודיעני מכל החדש אשר יעשה באה"ק, כאשר נביאי השקר חצוצרות התרועה לטוב את הירצל מתנבאים ברוח השקר של השבתי צבי, אשר בחדש אקטאבר יפרסם ממשלת תוגרמ' [ה] ארץ פלשת וסוריא לישראל בתור וואסאלנע* ממשלה תחת ממשלת התוגר ורשעיה, --- ונארדאי, או כי יתן להם צארטר לכבוש מדינות כמו אי קפריסין ודומה לו, לכבוש עוד* מס*

נספח 2

כרוז היתרי החרם, שנדפס והופץ בירושלים תרמ"ב; מתוך אצ"מ A109/74.

נוסח ההיתר

הנעשה בציווף עשרה תלמודי חכמים יחד ובהסכב עוד דרבה ריח ועל התתום באו המשה מהם החיים.

עמ"ל.

ברבר האימור שהוכרו מהתפלל בבת המדרש שומר הדינים נ"י, ומלמדו בו ומליך לשם. לפי הנשמע נעשה האימור באספת כמה תלמודי חכמים וגם בהסכב הרב הגאון ר' יהושע לוב דיסקין שלימיא. הגהתם כי ידוע אשי אין ביד ימול לבסל דברי ביד הבור, אמנם אחרי שלא נתקבל האימור הזה ולא פשט אימורו (א) ולא נתבטלה אפילו תפלה אחת (לפי הנשמע) מאותו יום שנעשה האימור עד היום לא בחול ולא בשבת. ומצורף לזה כי כמה זמנה אנשים המצויינים פה הן אשר לא היו באורח האספה, הן גם איזה טאלה שהיו בתוך האספה שנעשה בה האימור כיום וזמנת הזעבר, צועקים מרה על האימור הזה, וגם אנשי חרל וכמה רבנים גדולי הדור ונבירים ראשי קהלות ישראל צועקים בכחובא על הדיבר הזה - ולכן נתאספו יחד עשרה תלמודי חכמים, והתירו את האימור. ומעתה אחרי שלא פשט אימורו מתחלה, וגם הותר עתה בבדי, מותר לכל איש להתפלל וללמוד ולילך בכיהמ"ד שומר הדינים פינס נ"י (ב), והוא עם עוד שני האנשים יראי ה' אשר הפקידם לנבאים כאותו ביהמ"ד, יחד ושניהו שיתנהגו בהנהגה הנהוגה בתוך ההורה והיראה כמנהגי הבתי מדרשים אשר בתוך הקניד לכללות הפרושים היו, והתירו הזה נעשה על פי דת כי אחרי אשר לא פשט אימורה אפילו ביד קטן ומלים להתיר מה שאמרו וגורו ביד גדול (ג) ולמי אוחם האנשים שקבלו עליהם האימור והגזירה הנה, להם און אנהנו מתירים וכתרה יעשו.

ועד אמרין בעדה תם ה' ד אורי תרמיב פעוקי ירושלם ת"ו.

נאם שמואל סלאגמ

נאם אברהם אייזנשטיין (ראש הדין הכוללת האשכנזים ת"ו)

נאם משה נחמי כהנון (ש"ד) רב בחאסלאוויץ ובעת ראש ישיבה בויטבה עין חרדים פעוקי ירושלם ת"ו.

נאם מרדכי כהניד אורי לוב ועל (הוא אורי מדיינים של כולל אשכנזים והוא היה מחשילת דיינים שהתמו על האימור בספקות ורב הגאון רבי'ה"ש י"ו).

נאם ב' ואלה רצ מקראן. (הורם כר"צ הכוללות פרושים ת"ו)

- (א) רוב בני דתנו אנשי ליבא וזמנה ויובין וכו' ענקו כרוביא ואמרו שאינם מקבלים בשום אופן אימור על דבר המותר - ודיבר הגאון ר' יהושע לוב דיסקין נ"י, לא בקלות אנשי הדור לוב ומנלה את העדה, וסיום באו אל הק' ויצא סמוך בית סתור ר' אמת של הלכה.
- (ב) כמבואר בסופקים ויועין בחש"ו ר' אלי' בודיה ס' ג' בארובה.
- (ג) אם אמנם כי כמה הודיע לנו לא היה סן הצורך לכל להותר בה, יתן כי לא קבלתו רוב העני מתחלה וענקו סרת ע"ו כר"צ, וגם לא התחיל האשכנזי ליימא. אפי' יחד אחרי ביהמ"ד ג"ל. אכן מפני כבוד דרב הגאון ש"ד כי רב דוא, הכנסנו לעשות הותר בל"ו. ועוד זאת ישיב לכפרו כי שלחנו ל"ו כבוד הגדול. ויש חרדי כ' עיקר הדברים אשר סמכה ויראנו ויש ע"ה סמכה רבנים גדולי הדור ג"ל. אפי' סמכה רבנים גדולים וראשי סני בירושלם בתרומים נ"י, ואחרי כי נאל הימור נסתר כל בנינים ושלחו על ישיבא. (הערה הגאון תרמ"ב י"ו)

חנות דעת

ואלה דברי הרבנים הגאונים המפורסמים רבני וראשי ונבחי' כוללות קק המפרדים היו פעוקי ירושלם ת"ו.

הנה ראו עוני כל מעמי הדתתי שנעשה הרב הגאון כ"ו מרה שמואל סלאגמ נ"י והרב הגאון מרה משה נחמי כהנון נ"י רב בחאסלאוויץ, ואתם עשרה תיה מנדולי ורבני כוללות הפרושים היוו בענק להתפלל וללמוד בביהמ"ד שומר מעלת ההסם הרב וכו' מרה מוכל פינס נ"י. הנה גם אני ראשון לציון אחרי העיון מסכים בהותר הגני בציווף עוד מעמים אחרים הממוסמים אתי לתוספת טובה, ולהשוכעים וינעם ותבוא עליהם כרבת טוב. ועד אמרין באנתחת פרוים דפיוס שנת תרמיב ל' ק.

רפאל מאיר פאניויל

(מתם ראשון לציון חכם פאשא ת"ו)

האימור א הגיל ועדיא חיש פעוקי ירושלם ת"ו בשלחי חודש אורי התרמיב ושריב וקיום.

יש"א ברכה סיב

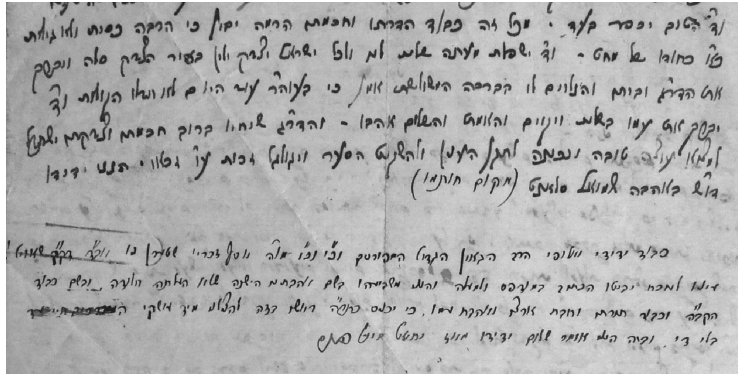
ראש ב"ד מפרדיש וראש הדין ת"ו)

ארכיון דודוילוביץ
A192 16

נספח 109/161

נספח 3

סיום העתקת מכתב הרש"ס, אותה שלח רימ"פ לרי"ז שטרן, ובשוליה הוסיף כמה שורות; כפי שניכר מצורת הכתב, מעתיק המכתב עצמו אינו רימ"פ, אלא זה שרשם גם את מכתב רבני ירושלים למהריל"ד (לעיל נספח 1) - כלומר סופר בית דינו של הרש"ס. מתוך אוסף פרטי (ראה לעיל הערה 26)

נספח 4

תצלום פתיחת וסיום מכתבו של הר"ד פרידמן לרימ"פ, משנת תרס"א; מתוך אצ"מ A109/153

